

Retrincos

O ilustre e polifacético intelectual Afonso Daniel Manuel Rodríguez Castelao é a figura máis relevante da Historia da Galiza do século XX. Naceu en 1886 en Rianxo e, con once anos, tería que saír da súa vila para coñecer de perto o mundo da emigración na Pampa arxentina. De regreso a Galiza, concluíu o Bacharelato e iniciou os estudos de Medicina (1903-1909).

Nesta altura encontramos un Castelao mozo moi dinámico, participando nalgúns episodios teatrais, pintando caricaturas e asisitindo á tertulia do Café Gijón.

En 1910 comezou a traballar como médico rural na súa vila, mergullándose na política local. Mais a profesión médica non conseguiu satisfacelo e unha crise de cegueira en 1914 precipitou o seu afastamento da Medicina. Pronunciou unha serie de conferencias como artista plástico. Concurvou para entrar no Instituto Xeográfico e Estatístico de Pontevedra e gañou en 1916 unha praza de funcionario.

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ

GRUPO C

Dende o ano seguinte, alternaría o novo traballo co de profesor auxiliar de debuxo no Instituto Xeral e Técnico da cidade. Para entón, Castelao é xa un artista recoñecido e o seu labor está centrado no mundo das artes plásticas: exposicións (estampas *Nós*) e conferencias ("Algo acerca da caricatura"). Mais tamén son anos de reflexión sobre as relacións entre a Arte e a Terra, reflexións que exporá na conferencia *Arte e Galeguismo* (1919) e que coallarán definitivamente despois da viaxe que, en 1921, realiza por Europa (*Diarios de Arte*). A partir deste momento, a plástica facilitará a entrada da literatura: *Cousas da vida* (1922), *Cousas* (1929), *Os dous de sempre* (1934), *Retrincos* (1934).

No ámbito persoal, sofre a perda do fillo e o agravamento da súa doenza ocular. Nestas circunstancias marchou para a Bretaña, onde comezou As cruces de pedra na Bretaña, dada a coñecer en 1930

Coa chegada da República e a fundación do Partido Galeguista, sumarase ao Castelao artista o Castelao político. En 1931 foi elixido deputado por Pontevedra nas Cortes Constituíntes e defendeu en Madrid iniciativas do programa galeguista. A finais dese ano 1931 Castelao contribuíu con numerosos mitins por todo o país á unificación e consolidación do noso nacionalismo. Porén, en 1934 foi desterrado a Badaxoz, onde comezará a redixir o *Sempre en Galiza*. Por fin o rianxeiro regresa a Pontevedra. Convocadas eleccións en 1936, consegue o escano con maior número de sufraxios da provincia pontevedresa. Nos anos da guerra, comprometeuse enteiramente coa defensa da legalidade republicana. É a época dunha maior radicalización do antifascismo e do sentimento patriótico en Castelao, que se reflicte nos álbums de guerra (*Galiza Mártir*, *Atila en Galiza*, *Milicianos*), de grande difusión internacional.

Símbolo do nacionalismo galego, desenvolveu unha actividade continua no exilio. Tras unha etapa de grande expectativa, iniciada co seu nomeamento en 1946 como ministro en representación dos partidos antifascistas galegos, entrou nun período de enorme desencanto que non superaría durante a súa permanencia en París en exercicio do novo cargo. Nos primeiros meses do ano 1949, detectóuselle un cancro no pulmón que o afastou da actividade pública. En 1950, ano en que se dissolve o Partido Galeguista, falece en Bos Aires.

A SÚA OBRA

NARRATIVA

- **Un ollo de vidro. Memorias dun esqueleto** (*Relato ou novela curta-1922*)

Nesta primeira obra, Castelao preséntanos as memorias escritas por un esqueleto nun cemiterio de cidade e que o enterrador lle entrega a el. Desde o propio prólogo, o autor sitúanos perante unha obra de humor macabro:

Iste enterrador tense por home de ben e cóntame cousas tráxicas que fan rir e cóntame cousas de rir que arrepían.

Mais o humor non é un fin en si mesmo, senón unha forma de analizar criticamente a realidade. O narrador das memorias tivera en vida un ollo de vidro, o cal lle permite ver na súa existencia de ultratumba.

Así, vainos presentando pequenos cadros con personaxes que levan consigo á cova a súa ideoloxía, a súa forma de vivir, etc. Encontramos entre estes personaxes unha ridícula namorada que morreu de amor, un zapateiro que morreu de saudade por non poder cantar nun orfeón, uns políticos centralistas que se negan a falar en galego, un fracasado na emigración, un inglés que pensa que todo se arranxa con diñeiro... e, como remate, un vampiro que todas as noites se levantaba para chupar sangue aos vivos e que “*Era..., jera un cacique!*”

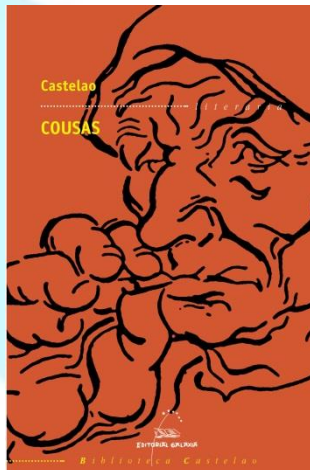

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ

GRUPO C

- **Cousas** (*Relatos : 1926-1929*)

O conxunto de Cousas está formado por un total de corenta e cinco textos, todos eles acompañados dun deseño intimamente relacionado co tema do texto.

A obra, publicada inicialmente en xornais e revistas, foi recollida logo en dous volumes nos anos 1926 e 1929. Tal vez sexa unha das obras máis orixinais da literatura galega, mesmo pola dificultade para a adscribir a un xénero literario concreto, xa que nela aparecen **elementos narrativos e líricos**. Nalgúns casos semella que estamos perante contos e noutros ante poemas en prosa. O propio Vicente Risco, ao se publicar a obra,

escribiu:

Mesmamente, cómpre telo por criador dun xénero literario: os contiños curtos, verdadeiras novelas nunha páxina, dun humorismo tan fondo, dunha intensidade trágica tan punxente, dunha poesía tan extraordinaria, que para atoparmos algo que se lle asemelle, temos que ir á literatura rusa (Gorki, Andreieff) ou á literatura irlandesa (Synge, Lord Dunsany).

Destaca aquí Risco unha característica fundamental desta obra e do estilo do autor: **a síntese**. Igual que nos seus debuxos, nos que Castelao busca con trazo firme mais simple resaltar os trazos fundamentais, en Cousas tamén se atopan textos moi pulidos, concentrados, nos que se seleccionan só os elementos esenciais: os máis grotescos, cando constrúe un relato caricaturesco e satírico (o pequeno burgués alcohólico Romualdo); os de maior tenrura, cando o texto ten unha finalidade lírica: “[Chámanlle a Marquesiña](#)” ou “A vella non para de gabar a súa felicidade”. Ao servizo deste afán de síntese está tamén a construción oracional: frases breves, moi equilibradas e en perfecta harmonía, claridade conceptual e riqueza léxica a partir dunha lingua popular que o autor pole e mima sen chegar nunca á artificiosidade.

A pesar desa mestura de humorismo, narración, sátira e lírica, Cousas está concibido cunha clara **intención realista**. Así, encontrámonos cos problemas das novas artes de pesca, introducidas en Galicia pola burguesía no noso mundo mariñeiro: ruína, necesidade de esmola, alcoholismo. Observamos tamén o gravísimo tema da emigración: os fracasados que só traen consigo a

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ

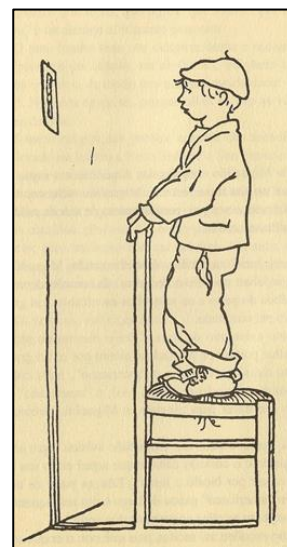
GRUPO C

enfermidade e a morte, como “O pai de Migueliño”. Mais tamén cando o emigrante triunfa, as consecuencias son nefastas: a desintegración do mundo, de que se parte.

A problemática da muller tamén aparece no libro. Desde a muller fidalga que só ten como función social reproducir a súa clase e que, frustrada a súa maternidade, é un ser inútil (“[Vou contarvos un conto triste](#)”), até a muller popular que, solteira e cunha filla, nos deixa ver que o matrimonio non é necesario para a felicidade (“A vella non para”).

En xeral, Castelao móstrase crítico cun progreso que vén provocado pola acumulación de capital e que, lonxe de traer a felicidade, pode provocar a inxustiza, a infelicidade e mesmo situacións irracionais ás persoas que se obsesionan coa consecución de diñeiro (“O vello Saramaguiño”, “O fillo de Rosendo”).

- **Os dous de sempre** (*Novela :1934*)

Esta novela está centrada na vida de dous protagonistas desde a infancia á madurez, con dúas personalidades contrapostas:

- Pedriño, fillo máis vello dunha familia pobre, críase cunha tía que o mima e o protexe excesivamente. De natureza pusilánime, vago, inactivo, a súa única aspiración é comer moito traballando o menos posíbel. Tras unha serie continuada de fracasos (estudios, traballo, emigración na Pampa arxentina a onde marcha obrigado pola sogra), consegue, por intercesión da sogra ante o alcalde, un posto de traballo cómodo, onde *“pasa unha vida folgada e feliz, porque xa vai sendo vello e o ventre pídelles menos comida”*.

- Rañolas, eivado das pernas, está condicionado tamén pola súa orixe familiar: A súa nai *“era ladra, borracha e candonga. O seu pai... nin a mesma nai podería dicir quen fora”*. Superando estes obstáculos, Rañolas móstrase como unha persoa aguda, activa, emprendedora, capaz de deixar atrás as maiores dificultades. A súa ilusión é ter unhas pernas coas que se erguer do chan (cousa que consegue cunhas

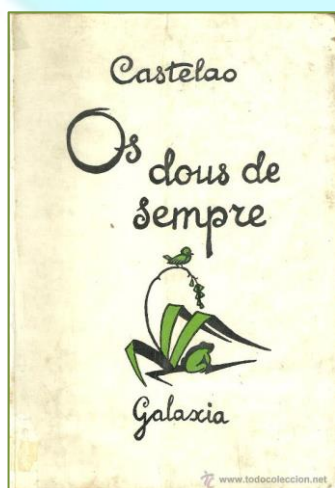
TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ

GRUPO C

pernas ortopédicas en París, onde ademais se fai reloxeiro). Cando Rañolas ve colmadas as súas aspiracións (as pernas e saber un oficio) regresa a Rianxo, mais comeza a se sentir infeliz e escravo do traballo, porque perdera a liberdade con que pasara a vida anterior. O sentimento de fracaso empúrroa ao suicidio.

De pouco lle podían valer as aparencias de home libre, cando de certo vivía en cadeas, a traballar engoumado. Desexos lle daban de saír outra volta a cabalo dun burro, a torrarse de sol polos camiños. Rañolas non quería ser un difunto co corazón andando, un reló máis da relojería, unha máquina de corda para contar o tempo que pasa. Os relós serían felices; pero el era un home devecido de liberdade.

Os dous de sempre está estruturado en corenta e catro capítulos, protagonizados de forma alterna uns por Pedriño e outros por Rañolas, excepto uns cantos en que ambos se encontran en Rianxo. A técnica narrativa desta novela é semellante á de *Cousas*, xa que cada capítulo é como un relato breve con autonomía propia.

Nesta novela están tamén presentes o realismo, humorismo e lirismo, xunto cunha clara intención de ser popular e unha grande proximidade entre o narrador e o lector.

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ GRUPO C

- **Retrincos** (*Relatos : 1934*)

É unha colección de cinco contos, escritos entre 1909 e 1934, que o propio Castelao nos presenta como autobiográficos:

“...eu ofrézovos hoxe uns anacos da miña vida e prégovos que os tomedes por certos e verdaeiros; pero se coidades que son mentiras perdóovos por adiantado”

Os dous primeiros (“O segredo” e “O inglés”) están situados na súa infancia na Pampa. Os tres restantes (“Peito de Lobo”, “O retrato” e “Sabela”) ubícanse en Galicia e, máis concretamente, en Rianxo.

Como nas demais obras narrativas de Castelao, a narración realista aparece salpicada de elementos humorísticos e líricos.

(Analizaremos esta obra na reunión do 3 de decembro)

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ

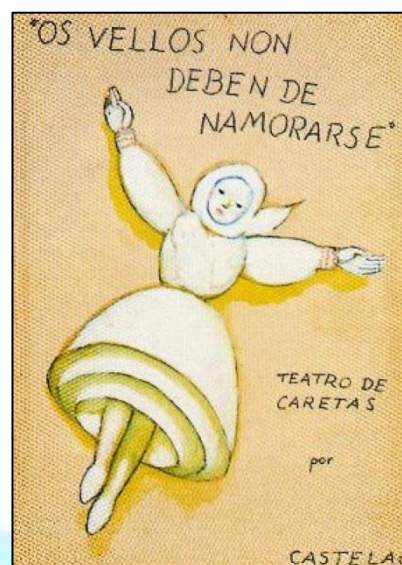
GRUPO C

TEATRO

- **Os vellos non deben de namorarse (1941)**

No ano 1921 Castelao realizou cunha bolsa de estudos unha viaxe a Francia e Alemaña e tivo a oportunidade de coñecer a arte e o teatro vangardista europeo. Alí puido comprobar cómo o texto se fundía coa música, a luz, a danza e unha decoración chea de cores. De aí tomou a súa idea (que transmite a Risco e Otero Pedrayo) do teatro como un espectáculo global en que se integran, a carón do texto, todos os elementos citados. En *Diario, 1921* aparecen algunhas ideas que se plasmarán logo en *Os vellos non deben de namorarse*, única obra teatral de Castelao. Comezada antes da Guerra Civil, non foi rematada e estreada ata 1941 en Buenos Aires (no exilio de Castelao) e publicada en 1953.

A obra divídese en tres lances de estrutura e tema moi semellantes: tres vellos ricos (un pequeno burgués, un fidalgo e un labrego acomodado) que se namoran de tres mozas pobres e que por intentaren conseguir o seu amor acaban morrendo. A obra termina cun epílogo en que os tres vellos, despois de mortos, dialogan no cemiterio sobre a vida das súas “namoradas”.

A obra ten un tema esencialmente trágico (o vello que se aferra á vida, representada na frescura das mozas), mais está tratado dun xeito humorístico e crítico: os vellos, confiados no poder do seu diñeiro e cegados polo amor, chegan a ser obxecto de burla, non só por parte das mozas, senón tamén por parte do pobo. En todos os lances existen tamén uns mozos, dos que as rapazas están namoradas. E en todos aparece tamén a morte como un personaxe.

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ GRUPO C

ENSAIO

As obras ensaísticas de Castelao teñen temas moi diversos. *As cruces de pedra na Bretaña (1930)* e *As cruces de pedra na Galiza (1950)* son estudos sobre os cruceiros (orixe, ubicación, motivos ornamentais) desde o punto de vista artístico e desde o etnográfico.

Diario 1921 recolle impresións sobre a arte, a literatura, o teatro e, en xeral, sobre a Europa que el coñeceu nesa viaxe.

Ora ben, a obra máis significativa no campo ensaístico é *Sempre en Galiza (1944)*, escrita entre 1935 e 1947 (Postumamente publicouse en Arxentina unha nova edición que incluía capítulos escritos con posterioridade á 1ª edición de 1944).

Nesta obra, Castelao expón o seu pensamento político nacionalista e demostra a existencia de Galicia como unha nación por posuír os elementos fundamentais que a constitúen: idioma propio, territorio diferenciado, vida económica propia e cultura autóctona.

Define Castelao, moi claramente, o seu compromiso político e destrúe a imaxe que del se quixo dar como a dun artista e escritor que se viu forzado á actuación política. O escritor, o artista, o humorista, o caricaturista e o político son elementos indisociábeis nun home que viviu por e para o seu país e que en *Sempre en Galiza* afirma con claridade e contundencia: "*Sendo galego non podo ser máis que galeguista*".

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ GRUPO C

OBRA GRÁFICA

Castelao artista. Los fundamentos de su estilo

<http://www.descubrirelarte.es>

Paula Pita

*(artigo recollido na revista "Descubriendo el arte" debido aos actos conmemorativos dos '100 anos de Castelao en Pontevedra' no Museo de Pontevedra, onde se organizou a exposición **Castelao Artista. Os fundamentos do seu estilo 1905-1920**)*

En 1916 Alfonso Daniel Rodríguez Castelao (Rianxo, 1886- Buenos Aires, 1950) llegaba a Pontevedra para ocupar una plaza como funcionario del Instituto Geográfico y Estadístico. Dos años antes, una ceguera le había obligado a abandonar su carrera como médico; una profesión que no le colmaba. Nada hacía presagiar entonces que la estancia en la ciudad del Lérez determinaría el futuro de un hombre destinado a convertirse en símbolo del nacionalismo gallego, y en la figura cultural y política más relevante de Galicia en el siglo XX.

Inquieto, culto, e interesado por la política, Castelao pronto se integró en el ambiente intelectual pontevedrés, ingresando en las recién fundadas *Irmandades da Fala*, unas agrupaciones de ideología nacionalista cuyo primer objetivo consistía en recuperar y reivindicar el uso del gallego en todos los ámbitos sociales y culturales. El contacto con las *Irmandades*, llevó a Castelao a adoptar un hondo compromiso con el nacionalismo gallego, que afloró tanto en sus obras literarias como en su producción artística.

A derradeira lección do mestre

En el discurso de presentación de *Sempre en Galiza* en Buenos Aires, en 1944, describió su arte como «...un elemento, un recurso, un medio de expresión, e co lapis ou a pluma só quixen ser un intérprete fiel do meu pobo, das suás dores e das súas esperanzas. Dibuxei sempre en galego; escribín sempre en galego; e se tiráde-lo que hai de galego e de humano na miña obra no había quedar nada dela».

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ

GRUPO C

Además de brillante político y escritor, Castelao desarrolló desde joven una singular carrera como artista plástico, despuntando como dibujante y caricaturista.

La exposición organizada por el Museo de Pontevedra propone un análisis de su primera etapa creativa -calificada por Alonso Montero en la introducción de la edición de 1974 del *Álbum Nós* como de “prehistoria”-, durante la cual explora sus capacidades técnicas y desarrolla un estilo propio que servirá de base a sus trabajos más revolucionarios. Aquellos que corresponden a su “historia”. Hijo de su tiempo, encontró sus primeros referentes artísticos en el pintor simbolista Xesús Corredoyra, considerado por sus contemporáneos como el primer representante de la escuela pictórica gallega. Castelao nunca dotó a su obra de la espiritualidad y la vocación trascendente de Corredoyra, pero se dejó influir por algunos rasgos de su pintura, como la estilización de las figuras, su carácter lineal, y una paleta restringida, dominada por las tonalidades frías y gamas oscuras a partir de las cuales creará ambientes oníricos. Este influjo se vuelve más evidente en obras concretas como *A dona do Pazo* (ca. 1912- 1915), un retrato de su esposa donde, a las características señaladas, une la mirada directa de la retratada al espectador. Desde un punto de vista conceptual, se reconocía seguidor de Valle-Inclán, con quien compartía un espíritu crítico (aunque de corte burgués), el interés por lo grotesco y las imágenes distorsionadas de la realidad como herramienta para destacar los defectos de la sociedad de su tiempo, y su regionalismo idealista.

Junto con sus influencias, uno de los primeros aspectos de la obra de Castelao abordados en la exposición es la elaboración de su identidad artística a partir de su autocaricatura -convirtiendo las gafas, el sombrero y su estatura en sus señas-, y de su personal firma, que evolucionó hasta la adopción definitiva de su segundo apellido en 1908. Desde sus primeras obras queda patente su habilidad para el dibujo, mostrando un trazo firme, preciso y limpio que contribuyó a hacer de la caricatura su medio de expresión más eficaz y natural; hasta el punto de emplearlo en distintas técnicas, formatos y medios: dibujo a lápiz y tinta, acuarela, pastel, grabado, óleo, ilustraciones para prensa,... e incluso en

pinturas de gran formato como esta...

“Autocaricatura”, 1914,
grabado/ serigrafía, 65 x 30’50

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ

GRUPO C

Otra característica de la obra de Castelao es la atención que presta a la sociedad que lo rodea. En lienzos como *No faetón de Rianxo a Santiago* (1908) pone de manifiesto una aguda capacidad para captar la esencia de los tipos sociales de su tiempo: una burguesía frívola y ensimismada –a la que él pertenecía-, un clero bien alimentado y ajeno a los problemas de su grey, o el campesinado, humilde pero de inteligencia viva. Aunque en estas obras falta la implicación personal que marcará su trabajo a partir del *Álbum Nós*, se detecta ya un posicionamiento de Castelao en favor de estos últimos, presentados con mayor dignidad y respeto. La mirada humorística de estos primeros años encerraba una vocación humanista que no desarrolló –como mucho mostró algunos destellos-, hasta que definitivamente orientó su vida hacia la política y se adscribió al nacionalismo gallego. Galicia, representada en sus gentes, tradiciones, y circunstancias económicas, políticas y sociales, constituyó el eje de su producción artística. Pero en esta primera etapa, el autor ofrece todavía una visión pintoresca del pueblo gallego ligada al costumbrismo idealizante propio de la Generación del 98. Este tratamiento distante se reconoce en el tríptico *Unha festa na aldea* (1909), que obtuvo la Medalla de Oro de la *Primera Exposición Regional Gallega*.

Entre los hitos personales de estos años se encuentra su matrimonio con Virginia Pereira, una joven natural de la localidad pontevedresa de A Estrada, en 1912. De sus estancias en la zona han quedado pequeños óleos, dibujos y acuarelas de monumentos del entorno, como el ábside de la iglesia parroquial de Ouzande, la Torre de Guimarei, o los puentes de piedra. Estos elementos arquitectónicos descontextualizados sirvieron a Castelao (junto a hórreos y *cruceiros*), como prototipos o *topoi* a partir de los cuales ambientar sus escenas en Galicia. Incluso en caricaturas como *Consello de pai* (ca. 1914). La muestra enmarca su consolidación artística entre 1913 y 1915, siendo en este momento cuando desarrolla las potencialidades formales y conceptuales de su quehacer creativo. En 1914 sufrió un acceso de ceguera que superó gracias a una operación.

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ

GRUPO C

A raíz de su enfermedad realizó sus **obras de ciegos**, a quienes llegó a denominar “*meus compañeiros*”. Surgía entonces un aspecto inédito en la trayectoria de Castelao, por primera vez se implicaba directamente con el tema tratado, expresando un compromiso con un colectivo marginal al que en 1915 dedicó dos trípticos: el *Tríptico de Ciegos*, pintado para el Hotel Balneario de Mondariz y que en

esta ocasión se expone con un montaje envolvente que busca introducir al espectador en el paisaje; y *Cuento de Ciegos*, con el cual ganó la Tercera Medalla de la Exposición Nacional de Bellas Artes de Madrid. Ambas obras presentan las características formales de la pintura de Castelao: la estilización de las figuras, su linealidad, los colores planos, y el predominio del decorativismo. Además constituyen un buen ejemplo de su concepción del paisaje, el género formalmente menos logrado de su pintura pero interesante en su planteamiento: con una paleta en tonos fríos que remite a la pintura de Patinir, la presencia de los mencionados *topoi*, y un tipo de composición y tendencia a las tintas planas que evidencian su conocimiento del paisaje de las estampas japonesas.

Uno de los atractivos de la muestra reside en la posibilidad de contemplar reunidos por primera vez todos los cuadros de gran formato de Castelao conservados en Galicia. Una tipología que abandonará a partir de 1917. Tras el gran tríptico procedente de Mondariz, se exponen sus últimas pinturas monumentales. *O emigrante* y *O regreso do indiano* (ambos de 1916), que adornaban las paredes del Nuevo Café de Vigo, arrojaban (como si de una advertencia se tratase) una mirada crítica sobre la emigración, que él conocía de primera mano, anticipando un asunto recurrente en sus futuras obras de compromiso social. El tema de estas obras contrasta con la literaria *Tentación de Colombina* (1917), realizada para el Café Royalty de Pontevedra y considerada su principal obra modernista; además de la última, pues nuestro protagonista se encontraba en vías de abandonar para siempre el decorativismo idealista, la pintura al óleo y el gran formato, para poner su arte al servicio de causas más elevadas.

TERTULIAS LITERARIAS SANTA CRUZ

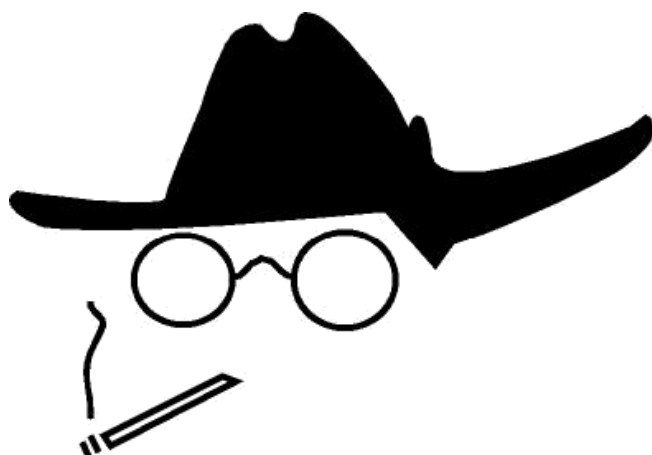
GRUPO C

Castelao realizou os lienzos para os cafés cando se encontraba xa afincado en Pontevedra. Su presenza e integración na vida social da cidade se reflicte na mostra a través dos retratos dos seus veciños máis insignes, as ilustracións para o diario *El Noroeste* e demais prensa local, ou os deseños realizados por encargo de institucións destacadas, como os menús para unha cea no Liceo Casino pontevedrés. O carácter desenfadado, en ocasións frívolo, destes traballos contrasta co tonos do *Álbum Nós*, que elaboraba contemporaneamente. Compuesto en Pontevedra entre 1916 e 1918, e exposto por primeira vez A Coruña en marzo de 1920, este conxunto de 50 debuxos supuxo un antes e un despois na produción artística do de Rianxo. Tras entrar en contacto coas *Irmandades da Fala*, iniciou a súa militancia no nacionalismo galego, feito que operou un cambio na súa concepción das manifestacións artísticas.

En 1919 firmaba *Arte y Galeguismo*, texto onde defendía a necesidade de crear un arte que puidese ser definido como galego e que estivese ao servizo de Galicia e os seus gentes. A partir deste momento o seu arte se volveu combativo, e en el xa non tiñan cabida o anecdótico ou superficial. Como consecuencia de súa transformación ideolóxica o seu estilo artístico se transformou. O idealismo e o decorativismo dos primeiros anos (a prehistoria) xa non servían a os seus novos intereses, desaparecendo a favor de un idioma formal máis conciso, claro, e directo en que a caricatura se converteu no único medio de expresión capaz de lograr unha síntese entre o formal e conceptual. De materializar o seu compromiso político e social coa Galicia.

[pincha aquí para ver unha lista de debuxos e cadros de Castelao](#)

Fontes

<http://bvg.udc.es>

<https://www.edu.xunta.gal>

<http://www.descubrirelarte.es>

Para saber máis

[Fundación Castelao](#)